

**ПСИХОТРОП МОДДАЛАРГА ҚАРАМЛИКНИНГ
ШАКЛЛАНИШИДА ИЖТИМОЙ ВА ПСИХОЛОГИК
ОМИЛЛАР**

Рохимова Ширин Олланазаровна

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Аниқ фанлар кафедраси

доценти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20938228>

Аннотация: Мазкур илмий мақолада психотроп ва гиёҳвандлик моддаларига қарамликнинг (аддикциянинг) шаклланишига таъсир кўрсатувчи асосий ижтимоий ва психологик омиллар комплекс таҳлил қилинган. Қарамликнинг пайдо бўлишида оилавий муҳитдаги носоғлом муносабатлар, тенгдошларнинг салбий таъсири, девиант субмаданиятлар ҳамда шахснинг ички руҳий инқирози (эмоционал беқарорлик, стрессга бардошсизлик, паст ўз-ўзини баҳолаш) қандай рол ўйнаши илмий асосланган. Шунингдек, ички ишлар органлари томонидан мазкур иллатнинг барвақт профилактикасини ташкил этиш, ёшлар орасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш ва виртуал макондаги (кибер-макондаги) таҳдидларга қарши курашиш юзасидан аниқ илмий-амалий таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: психотроп моддалар, қарамлик, аддиктив хулқ-атвор, ижтимоий омиллар, психологик инқироз, профилактика, девиант хулқ-атвор, ички ишлар органлари.

Аннотация: В данной научной статье комплексно анализируются основные социальные и психологические факторы, влияющие на формирование зависимости (аддикции) от психотропных и наркотических веществ. Научно обосновано, какую роль в возникновении зависимости играют нездоровые отношения в семейной среде, негативное влияние сверстников, девиантные субкультуры, а также внутренний душевный кризис личности (эмоциональная

Contact: 99 826 99 56

нестабильность, низкая стрессоустойчивость, заниженная самооценка). Также разработаны конкретные научно-практические предложения по ранней профилактике данного порока органами внутренних дел, пропаганде здорового образа жизни среди молодежи и противодействию угрозам в виртуальном пространстве (киберпространстве).

Ключевые слова: психотропные вещества, зависимость, аддиктивное поведение, социальные факторы, психологический кризис, профилактика, девиантное поведение, органы внутренних дел.

Abstract: This scientific article comprehensively analyzes the main social and psychological factors influencing the formation of dependence (addiction) on psychotropic and narcotic substances. The role of unhealthy relationships in the family environment, negative peer influence, deviant subcultures, and the internal mental crisis of the individual (emotional instability, low stress tolerance, low self-esteem) in the emergence of dependence is scientifically substantiated. Specific scientific and practical proposals have also been developed for the early prevention of this vice by internal affairs bodies, the promotion of a healthy lifestyle among young people, and countering threats in the virtual space (cyberspace).

Keywords: psychotropic substances, dependence, addictive behavior, social factors, psychological crisis, prevention, deviant behavior, internal affairs bodies.

Жаҳон миқёсида психотроп ва гиёҳвандлик моддаларининг ноқонуний айланмаси ҳамда уларга қарамлик (аддикция) муаммоси инсоният генофондига, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий барқарорлигига ва давлатнинг миллий хавфсизлигига таҳдид солувчи энг хавфли глобал муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Ўзбекистон Республикасида ҳам аҳоли, айниқса, ёшлар ўртасида синтетик психотроп моддалар (масалан, "спайс", "мефедрон", кучли таъсир қилувчи дори воситалари) истеъмолининг олдини олиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири этиб белгиланган.

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, хусусан, ички ишлар органлари (ИИО) амалиёти шуни кўрсатадики, психотроп моддаларга қарамлик мулкӣй жиноятлар (ўғирлик, фирибгарлик), оилавий зўравонлик ва безорилик каби оғир оқибатли ҳуқуқбузарликларнинг асосий криминологик детерминантларидан (сабабларидан) бири ҳисобланади. Ушбу муаммони самарали ҳал этиш учун фақатгина жиноий-ҳуқуқий жазо чораларини қўллаш етарли эмас. Қарамликнинг шаклланиш механизми негизида ётувчи ижтимоий ва психологик омилларни чуқур ўрганиш барвақт профилактиканинг фундаментал асосидир.

Шахснинг психотроп моддалар истеъмолига ўтишида у яшаётган ижтимоий муҳит, микросоциум ва оилавий шароит ҳал қилувчи рол ўйнайди. Асосий ижтимоий омилларни қуйидагича таснифлаш мумкин:

Нотинч оилавий муҳит ва тарбиядаги инқироз: Оиладаги доимий низолар, ота-онанинг ажрашиши ёки уларнинг фарзанд ҳаётига бефарқлиги (гипоопека) болада меҳр ва эътибор етишмаслигини келтириб чиқаради. Эмоционал илиқлик мавжуд бўлмаган муҳитда ўсмирлар ўзларига керакли "хотиржамликни" ёки эътиборни ташқаридан, кўпинча психотроп моддалар орқали излашга ҳаракат қиладилар. Шунингдек, оилада ота-оналардан бирининг алкоголь ёки гиёҳвандликка муккасидан кетганлиги фарзандда шундай ҳуқ-атвор моделини шакллантиради.

Тенгдошлар таъсири ва девиант субмаданият: Ўсмирлик ва ёшлик даврида референт гуруҳга (ўзи қадрлайдиган тенгдошлар жамоасига) қўшилиш, улар томонидан тан олиниш эҳтиёжи жуда кучли бўлади. Агар мазкур гуруҳда психотроп моддалар истеъмоли "замонавийлик" ёки "улғайганлик белгиси" сифатида қабул қилинса, шахс гуруҳдан ажралиб қолмаслик учун конформ (эргашувчи) ҳаракатларни амалга оширади.

Ахборот маконидаги таҳдидлар (Кибер-хавфлар): Бугунги кунда "Darknet" тармоқлари, турли ижтимоий мессенжерлар (Telegram, Instagram)

орқали синтетик психотроп моддаларнинг яширин савдоси (масалан, "закладка" усули) ва уларнинг "зарарсизлиги" ҳақидаги ёлғон тарғиботларнинг кенг ёйилиши энг катта ижтимоий хавфга айланди. Интернет орқали гиёҳвандликнинг "романтизация" қилиниши ёшларнинг онгини захарламоқда.

Ижтимоий-иқтисодий беқарорлик ва бандлик муаммоси: Ишсизлик, доимий даромад манбаининг йўқлиги ва ўзини жамиятда рўёбга чиқара олмаслик шахсда келажакка нисбатан ишончсизлик уйғотади. Бундай вазиятда маргинал қатлам вакиллари ижтимоий муаммолардан "қочиш" воситаси сифатида сунъий кайфият берувчи моддаларга мурожаат қилади.

Ижтимоий шароитлар қанчалик оғир бўлмасин, ҳар қандай шахс ҳам аддикт (қарам) бўлиб қолмайди. Бу жараён бевосита шахснинг ички руҳий тузилишига, темпераментига ва психологик ҳимоя механизмларига боғлиқ:

Муаммоларни енгиш кўникмаларининг (копинг-стратегияларнинг) заифлиги: Ҳаётда учрайдиган қийинчиликлар, стресс ва инқирозли вазиятларни конструктив (соғлом) йўл билан ҳал қила олмайдиган шахслар энг осон йўлни – воқеликдан ва муаммолардан психотроп моддалар ёрдамида узилишни (эскапизмни) танлайдилар. Модда истеъмоли улар учун "психологик анестезия" (оғриқсизлантирувчи) вазифасини ўтайди.

Паст ўзини ўзи баҳолаш ва инфантилизм: Ўзига ишонмайдиган, жамиятда ўз ўрнини топа олмаган ва масъулиятни бошқаларга юклашга ўрганган (инфантил) шахслар психотроп моддалар таъсирида ўзларини "кучли", "эркин" ва "аҳамиятли" ҳис қилиш иллюзиясига бериладилар. Модда таъсири тугагач, реаллик янада оғирроқ кўринади ва янги дозага эҳтиёж ортади.

Эмоционал беқарорлик ва руҳий жароҳатлар (психотравмалар): Болаликда бошдан кечирилган зисманий ёки руҳий зўравонлик, яқин инсонини йўқотиш ёки сурункали депрессия ҳолатлари шахснинг асаб тизимини толиқтиради. Психологик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, кўпчилик гиёҳвандлар

ўзларидаги ички руҳий бўшлиқ ва хавотирни бостириш мақсадида илк бор тақиқланган моддаларни истеъмол қилиб кўрган.

Шахсият акцентуациялари (Характернинг ўзига хослиги): Психологияда "ҳиссиётларни қидирувчи" (sensation seeking) турдаги шахслар мавжуд. Улар доимий равишда янги, ўткир ҳиссиётлар ва таваккалчиликка (адреналинга) муҳтож бўладилар. Улар учун зеркиш энг катта душмандир ва айнан шу хусусият уларни хавфли тажрибаларга ундайди.

Ички ишлар органлари фаолиятида психотроп моддаларга қарамликнинг олдини олиш ва у билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикасини такомиллаштириш мақсадида қуйидаги илмий-амалий таклифлар илгари сурилади:

Биринчидан, ИИО ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспекторлари ва маҳалла психологлари ҳамкорлигида нотинч оилаларда тарбияланаётган, девиант ҳуқ-атворга мойиллиги бўлган вояга етмаганларнинг **психологик портретини яратиш** ва улар билан индивидуал коррекцион ишларни барвақт бошлаш механизмини жорий этиш.

Иккинчидан, ИИВ Тезкор-қидирув департаментининг Киберхавфсизлик маркази имкониятларидан фойдаланган ҳолда, ижтимоий тармоқларда психотроп моддаларни тарғиб қилувчи виртуал гуруҳларни автоматик равишда аниқловчи ва блоклайдиган **сунъий интеллектга асосланган мониторинг дастурларини** амалиётга кенг татбиқ этиш.

Учинчидан, Жазони ижро этиш ва Пробация хизмати назоратида турган, психотроп моддаларга тобе бўлган шахсларни фақатгина тиббий жиҳатдан эмас, балки улар билан мажбурий тартибда **"Когнитив-бихевиорал терапия"** (СВТ) курсларини ўтказиш орқали уларнинг психологик дунёқарашини ўзгартириш тизимини қонунчиликда мустаҳкамлаш.

Хулоса қилиб айтганда, психотроп моддаларга қарамлик – бу шахсдаги психологик заифликнинг ва жамиятдаги ижтимоий нуқсонларнинг ўзаро қоришуви натижасидир. Ушбу иллат билан курашишда фақатгина ҳуқуқий жазо чоралари билан чекланиб қолмай, балки унинг туб ижтимоий ва психологик илдизлари билан ишлаш, давлат органлари, таълим муассасалари ва оила институтининг яхлит профилактик тизимини яратиш орқалигина кутилган самарага эришиш мумкин.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. – Электрон ресурс: <https://lex.uz>.
2. Ўзбекистон Республикасининг "Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида"ги Қонуни. 19.08.1999 йилдаги 813-I-сон.
3. Худойбердиев А.А. "Маъмурий ишларни юритиш кафолатлари ва ҳуқуқни қўллаш амалиёти". Ўқув қўлланма. – Тошкент: ИИВ Академияси, 2024.
4. Маҳмудов И.И. "Бошқарув психологияси". Дарслик. – Тошкент: "Янги аср авлоди", 2006.
5. Менделевич В.Д. "Психология девиантного поведения". Учебное пособие. – М.: МЕДпресс, 2001.
6. Bandura, A. "Social Learning Theory". General Learning Press, 1977.
7. Khantzian, E. J. "The self-medication hypothesis of substance use disorders: A reconsideration and recent applications". Harvard Review of Psychiatry, 1997.

